

**CƏNUBİ AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA
ŞƏHRİYAR ƏNƏNƏLƏRİ****ALMAZ ƏLİQIZI**

Qədim və zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan həm də yetişdirdiyi nəhəng sənət adamları ilə həmişə başqalarından fərqlənib. Millətimizə və vətənimizə başucalıq, qürur və şöhrət qazandıran sənətkarlardan biri də M.Şəhriyardır.

XX əsrin 1905-1988-ci illərində yaşayıb-yaratmış Məhəmməd-hüseyn Şəhriyarı başqalarından fərqləndirən özünəməxsus cəhətlər vardır. Bu cəhətlər o qədər qabarıq və təsirli olmuşdur ki, onun ədəbi məktəb yaratmasına, yüzlərlə şairin onun ardınca getməsinə, nəzirə, cavab, ithaf yazmasına səbəb olmuşdur. Tək Cənubi Azərbaycanda, İranda deyil, Şimali Azərbaycanda, Türkiyədə, İraqda, Pakistanda, Türkmənistanda, Gürcüstanda, Şimali Qafqazda, Hindistanda, ümumiyyətlə, türk millətinin yaşadığı hər yerdə bəyənildiyini, haqqında İngiltərə, Almaniya, İtaliyada elmi tədqiqatlar aparıldığını nəzərə alsaq, bu şairin əhatə dairəsinin, ona olan marağın, ecazkar məhəbbətin sonsuz olduğu aşkarlanır.

Yaradıcılığının ecazkar gücünü Şərqi bitib-tükənməyən zəngin ədəbiyyatından alan, düşüncə və maraqlarına, həyata baxışına və zövqünə görə təpədən-dırnağa qədər Şərq məfkurə və düşüncəsini əsərlərində ifadə edən sənətkar insana və insani münasibətlərə, şəxsiyyət azadlığı məsələsində bir o qədər ümumbəşəri idi. Hər sənətkara müyəssər olmayan bu böyüklüyü, çoxlarının səy göstərsələr də nail ola bilmədiyi xalqa yaxınlığı, həm də böyük sadəliyi tanrı ona vermişdi. Şəhriyarın istər fars, istərsə də türk dilində yazdığı əsərlər sənətin elə bir qatıdır ki, onu yalnız bu qüdrətli söz ustası yarada bilərdi.

İçində yüksəltdiyi fars dili və fars ədəbiyyatının üzündə dayanan Şəhriyar bu dilin tarixi boyunca qələm çalan ustadlarından biridir. Əsərlərində dönə-dönə fars ədəbiyyatının günəşi, şəhdi-şəkər şairi Hafizi dönə-dönə xatırlayan, ona qibləgahı kimi baxan Şəhriyar fars dilində yazdığı, azadlıq nəğməkarı Xəlil Rza Ulutürk tərəfindən tərcümə olunan bir şeirində deyir:

Şairlər içində çələng onundur,
Ən gözəl təranə, ahəng onundur.
Onun «Divanı»na nəzər salmışam.
Yüz dəfə, min dəfə heyran qalmışam.
Mən ona sənətin reyhanı deyim,
Yoxsa fars dilinin Quranı deyim?!

... Dünyada yeni bir dünyadı Hafiz,
Göyləri göstərən aynadı Hafiz.¹

İctimai-siyasi, tarixi şəraitin yaratdığı bir sıra mürəkkəbliklərə baxmayaraq öz amalına, saf insani duyğularına, ruhunun söylədiklərinə bütün zamanlarda sadıq qaldı. Şəhriyar daxilinə, iç aləminə heç vaxt xəyanət etmədi. Başqalarının necə qəbul edəcəyini düşünməyi belə ağına yaxın buraxmayaraq qəlbinin səsinə qulaq asdı. Bir ruhunu dinlədi, bir də tək tanrısı qarşısında cavab verməyə hər an hazır oldu. Onun duyğularını dərk edən insanlara təsəvvüf şairi kimi ilahi qovuşuqluğun böyüklüyünü, İslam prinsiplərini çağdaş dünyanın qəbul edə biləcəyi tərzdə, sadə, xalqın anlayacağı dildə ifadə etdi. Allaha qorxu ilə deyil, sevgi yolu ilə çatmağın gözəlliyini, bütün yaradılışın, dünyanın bütün gözəlliklərinin Allahın bir təcəlləsi olduğunu bütün yaradıcılığı boyu əsərlərində ifadə etdi.

«Qurani-Kərim»in «Məsəd» surəsində deyilir ki, insanın zəhməti, əməyi həmişə qalacaqdır. Bununla əlaqədar olaraq peyğəmbərlərimizin hədisləri var. Bunlardan birində deyilir: Mən həyatda 3 şeyi daha çox sevdim və qiymətləndirdim:

- 1) Yer şumlayan əkinçinin xışının səsinə;
- 2) Vətəni qoruyan əsgərin süngüsünün səsinə;
- 3) Yazı yazan alimin vərəqinin xışiltısını.

Bu gün şair cismən yoxsa da, qələminin möcüzələri qalır. Bu dünyada qalan yalnız insanın əməlidir. Ustad Şəhriyarın dediyi kimi:

Dünya – bu şahdı, bu gəda-qanmayıb,
İndiyədək bir kəsə aldanmayıb.
Heç bir çırağ sübhə qədər yanmayıb,
Baş altımız gah alçaqdır, gah uca,
Ölüm baxmır bu cavandır, o qoca.²

Şəhriyar üçün nə şahın verdiyi fərmanlar, irticanın qanun-qaydaları, nə də Şimalda gedən antimillə qərarlar əsas deyildi. Dediyimiz kimi, Şəhriyarın öz Şəhriyar dünyası vardı. Bu dünya o qədər geniş, o qədər böyük idi ki, burada hər kəs özünə lazım olanı tapa bilirdi.

İrticanın ən ağır illərində ana dilinin keşiyini çəkən, milli musiqini həyatı bahasına qoruyan və inkişaf etdirən, xalq ruhunu kəsərdən düşməyə qoymayan aşıqlara güclü rəğbət bilavasitə xalqın özünə olan rəğbətdir.

Azərbaycan əslini, mahiyyətini danmağa çalışan, bu yolda bütün gücünü işə salmış irtica ilə mübarizədə mütərəqqi qüvvələr aşığı ümid yeri sayırdılar. Çünki aşıq öz şirin ləhcəsini, ürəkəçən təranələrini, qədim dastanlarını, qılıncı sınıanların sığınacağına çevirməyi, qürbətdəkilərə səyyar vətən olmağı bacarırdı. Nahaq dey-

¹ M.Şəhriyar. A.Ç.Ə. səh. 301.

² M.Şəhriyar. Seçilmiş əsərləri.

ildi ki, Heydərbaba dağına üz tutmuş Şəhriyar uşaqlıq psixologiyasındakı aşığı fenomenini diqqət mərkəzinə çəkirdi:

Aşığı Rüstəm sazın dilləndirəndə,
Yadıdadı nə hövləsək qaçardım?
Quşlar təkin qanad açıb uçardım.¹

Şəhriyarın bu şeirlərindən təsirlənənlər çox idi. Onlardan biri gözəl şair Oktay Nabdil yazırdı:

Çal aşığı sazını, ürəyim dolub,
Bəzən insan üçün dərman bu olur.
Sazın nəğmələri axsın könlümə,
Yoxsa çiçəklərim atəşdən solur.²

Tariximizin ən qəddar çağlarında üstünə minlərcə böhtan atılmasına baxmayaraq Qurban Pirimovun, Əhməd Bakıxanovun, Bəhram Mənsurovun, Əhsən Dadaşovun barmaqları ilə xalqın dərdlərini söyləmiş tar qara günlərində ustad Şəhriyara da ən yaxın qəmşar olmuşdu.

Sızlayır əhvalıma sübhə qədər tarım mənim,
Təkcə tarımdır qara günlərdə dildarım mənim.
Çox vəfalı dostlarım vardır, yaman gün gələyən,
Tardan özgə qalmayır yarı-vəfadarım mənim.³

XX əsr poeziyasının nəhənglərindən olan Şəhriyar 1932-1936-cı illərdə qələmə aldığı üsyankar ruhlu, ürəkparçalayan əsərlərlə ürəklərə yol tapdı, yatmış hiss və duyğuları oyatdı. Hələ 1929-cu ildə «Kiçik divan»ı çap olunarkən irili-xırdalı onlarca əsər sahibi Şəhriyar Vəhid Dəstgirdi, Məliküşüəra Bahar, Pejman Bəxtiyari və başqaları tərəfindən yüksək qiymətləndirilsə də, əsl şöhrət zirvəsinə «Heydərbabaya salam» poeməsindən sonra çatdı. Məhz bu əsərin yazılışından sonra Cənubi Azərbaycanın və İranın, eləcə də bütün türk şairlərinin onun ardınca axını başlandı.

Poema üslubca, məzmunca və formaca tamamilə yeni əsər idi. Müxəmməs şəklində yazılsa da, onbirliyin çox axıcı, rəvan təqtilərində yaradılmış poema şairin xatirələri və gördükləri haqqında Heydərbaba dağı ilə söhbəti kimi təqdim olunur.

Altı-yeddi yüz kilometrlik məkan və otuz-qırx illik zaman məsafəsindən danışan iki müsahibin söhbətində şairin xatirələri, kəndlərinin və mahallarının tarixi baxımdan mənzərəsi canlandırılır. Bu xatirələr – yüz, yüz-əlli nəfərin həyatından söylənən epizodlar elə hadisələrdir ki, heç bir rəsmi tarix kitablarında öz əksini tapmamışdır. Nə Azərbaycan, nə İran, nə də dünya tarixinə düşməmişdir. Lakin böyük sənətkarlıqla qələmə alınmış bir kəndin, bir mahalın həyatı o qədər ümumiləşdirilmiş, tipik poetik boyalarla işlənmişdir ki, Cənubi Azərbaycanın, təxminən, qırxillik ictimai-

¹ M.Şəhriyar. Seçilmiş əsərləri, səh. 20.

² Oktay Nabdil. Işıq, səh. 24.

³ M.Şəhriyar. Seçilmiş əsərləri, səh. 256. tərcümə Mübariz Əlizadəninidir.

siyasi, iqtisadi və etnik tarixini özündə cəmləmişdir.

Şəhriyarın «Heydərbabaya salam»ı 1951-ci ildə alimlər Karəng və Rövsən Zəmirin səmimi müqəddimələri ilə nəşr olunduqdan sonra, ilk əvvəl Cənubi Azərbaycanda ruh yüksəlişi, coşqunluq başlandı, Rza xan irticasından çəkinməyib, Milli Hökumətin süqutundan sonra susdurulmuş neçə-neçə sənətkar, xüsusən qocaman sənət fədailləri, keçmiş mücahidlər, hətta şair olmayanlar belə Şəhriyara nəzirələr, cavablar, ithaflar yazmağa başladılar. Professor Rüstəm Əliyevin ifadəsincə desək, «sanki ağır bir karvan yola düşdü». Bunun ardınca M.H.Səhhaf, H.Fəthi, Ə.Azəri, H.Sahir, İ.Əmirpur və başqaları Şəhriyarın poemasına böyük ictimai bir məna verir, onu xalqın yeni milli intibahı ilə, mübarizə ideyaları ilə əlaqələndirirdilər.

Azərbaycanın böyük pedaqoqu, ilk uşaq bağçasının müəssisi, qocaman maarif xadimi, İrəvanda satirik «Leylək» dərgisinin redaktoru olmuş şair Cabbarbəy Bağçaban poema müəllifinə müraciətlə deyirdi:

Nə qədər dadlıymış sən bu dilin
Eşidən kimi bu səsini elin,
Qoca, cavan, uşaq, oğlan, qız, gəlin
Səni dinləməyə qaçdılar çölə,
Anam qurban olsun bu şirin dilə!¹

Şer parçası xalq kütlələrinin Şəhriyar əsərinə məhəbbətini tam aydınlığı ilə əks etdirir. Bu təsvir edilən əsrlik arzuların qəflətən həyata keçməsindən doğan ümummilli bayramı xatırladır.

Ustad şairin təxminən həmyaşıdı, həmsəhərlisi, yaradıcılığına yaxından bələd olan vətənpərvər qələm sahibi, Milli Hökumətin və milli istiqlal şairi olan Hüseyn Səhhaf da həmin səmimiyyətlə DOSTuna üz tutur. Onun Azərbaycan, İran və Yaxın Şərq miqyasında qiymətini, həm də böyük ənənə yaratmasını söyləyir:

Ellər bilir sən bir gözəl gülümsən,
Sünbülümsən, gülümsən, bülbülümsən,
İti qılınc kimi kəskin dilimsən,
Sənsən mənim arxam, elim, Şəhriyar,
Sən olmasan, sınar belim Şəhriyar.²

Şəhriyarın tədqiqatçılarından professor Qulamhüseyn Beqdeli böyük şairin yaradıcılığına məqalələr və kitabça həsr etməzdən «Seçilmiş əsərləri»nin nəşrindən xeyli qabaq onu şerlə alqışlayırdı.

Eşitmişdim sən getmişdin vətənə,
Salam olsun öz yurduna gedənə,
Tayfasını, elini yad edənə.³

Hüseynqulu Coşqun «Əziz Şəhriyara salam» adlı iri həcmli

¹ M.Şəhriyar. Seçilmiş əsərləri, səh. 7. Giriş məqaləsindən.

² M.Şəhriyar. Seçilmiş əsərləri, səh. 10.

³ Yenə orada.

şerində Təbrizin dünya şöhrətli siyasi xadimlərini, inqilabçılarını, şairlərini yada salır, ilhamının Şəhriyar poeziyası ilə qaynadığını söyləyir. Coşqunun səmimi etirafına görə, anası yaxasını açaraq, özünü Şəhriyar şerinə, Şəhriyar hünərinə qurban verməyi arzulayır. Səbəb onun türk dilində yazmağıdır:

Şerinin bulağı qaynayıb-daşır,
İnsan valeh olur, əqillər çaşır.
Doğrudan şairlik sənə yaraşır,
Sözün, şerin kamalını göstərir,
Türk dilinin camalını göstərir.¹

Həbib Sahir isə «Məktəb xatirələri» adı altında qələmə aldığı tərcümeyi-hal məzmunlu şerini, «Heydərbabaya salam» poemasına nəzirə yazmışdı. Eynilə həmin ruhda, həmin qəbildə, həmin ölçü və məzmununda olan «Xatirələr» başı əzablar çəkmiş bir insanın taleyindən soraq verirdi. Əlbəttə, Sahir onun xatirələrini Cənubi Azərbaycan və İran xalqlarının taleyi kontekstində verməyi bacarmış, vətənin fəlakətli tarixindən bəzi fraqmentləri göstərə bilmişdi. Şerinin sonunda o da onlarca başqa qələm yoldaşları kimi Şəhriyara elobaya kömək olmaq, bağlı qapıları açmaq üçün müraciət edir:

Günüm keçdi, oldu qızıl gülüm xar!
Şam sönməkdə, gecə soyuq, mənzil dar!
Bu bağlanan qapıları kim açar?
Şerin görüb səni andım, şairim!
Vətəndaşı demə dandım, şairim!²

Hamının Şəhriyara müraciəti təbii idi. Şahın qadağan səddini yarmış şairdən xalq yeni qələbələr gözləyirdi. Şəhriyar isə ən böyük qələbəsini çalmışdı. İlk növbədə Azərbaycandilli poeziya ənənəsi dirçəlmişdi. Bu dildə bir-birinin ardınca şerlər və poemalar meydana gəlirdi. İllərcə ürəklərdə yığılıb qübar bağlamış dərdləri söyləyən belə mənzumələrə Əhməd Alovun «Heydərbabadan Şəhriyara məktub», Səhəndin «Hörmətli ustad böyük Şəhriyara», Qafqazlının «Təpəyiyən dağı», Abbas Barizin «El dayağına salam» kimi irihəcmli əsərləri, Məhzunun, Valehin, İnaşatulla Əmirpurun, Əli Azərinin və başqalarının şerlərini misal göstərmək olar. Şəhriyarın arxasınca gələnlər bu ucalmış yeri genişləndirərək, hər kəs öz şəxsi yaddaşındakı təəssüratla xalqın tarixini yaradırdı. Şah rejiminin çox qorxduğu bir hadisə baş vermişdi. Qılınc gücünə «yuxuya verilmiş» milli təfəkkür yenidən ölüm-dirim mübarizəsinə qədəm qoymuşdu.

Başlıca nailiyyətlərdən biri də siyasi şüurun formalaşmasında Şəhriyar yaradıcılığının qüvvətli təsiri idi. Onun bütün yaradıcılığı, xüsusən «Heydərbabaya salam» poeması həm Azərbaycan xalqının düşmənlərinə, ümumiyyətlə, İranın cəlladı olan istibdad rejiminə, həm də ölkənin sərvətlərini daşıyıb aparən xarici impe-

¹ Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası, III cild, səh. 149.

² Yenə orada, II cild, səh. 232.

rializmə zərbə vururdu. Poeziyanın, xüsusən də tək bir şairin ictimai-siyasi həyatda bu qədər nəhəng rol oynaması bəlkə də nadir hadisə idi.

Şəhriyarın yaradıcılığı tək İran daxilində qalmayıb neçə-neçə xarici ölkələrdə də qüvvətli əks-səda yaratmışdı. Təkcə İraq-türkmən şairi Əbdüllətif Vəndəroğlunun «Kurkurbaba» poemasını xatırlatmaq özü-özlüyündə çox şey deyir. Çin uyğurlarından Anadolu türklərinə və İraq türkmənlərinə qədər hamını, türk dünyasının birliyi ruhunda kökləyən bu poemanın, bütünlükdə Şəhriyar yaradıcılığının layiqli qiymətini vermək üçün ən azı ayrıca əsərlər yazılmalıdır. Çünki Şəhriyarın öz sözlərilə desək, ona «yazılan nəzirə və cavablar toplanarsa, iki «Şahnamə» həcmində kitab alınar».

XX yüzilliyin ortalarından etibarən istedadlı bir şair kimi tanınmağa başlayan Şəhriyar poeziyada bir möcüzə yaratdı. Düşünürsən ki, bu möcüzənin səbəbi nə idi? Bu anda böyük türkçü alim Ziya Göyalpın sözləri yada düşür. O deyirdi: «Başqa millətlər mədəniyyət ərsinə girmək üçün keçmişlərindən uzaqlaşmağa məcburdurlar. Halbuki, türklərin mədəniyyət irsinə girmələri üçün yalnız qədim keçmişlərinə dönüb baxmaları kifayətdir». Bu gözəl fikirdən sonra bu qənaətə gəldik ki, Şəhriyar kimi bir sənətkar üçün bu sadəcə keçmiş baxma, xəyallar içərisində yatıb-qalma deyil, oradan gələn sağlam fikir və düşüncənin, enerjinin çağdaş zaman və gələcəyin aydın konturlarının dərk edilməsi idi. Şərqi işıqlı duyğularını, böyük humanizmini, milli kök və əcdadlarının qan yaddaşını özündə yaşadan, türk, fars, bütünlükdə Şərq mədəniyyətinin və poeziyasının ecazkar qüdrətindən qidalanan böyük sənətkar, poeziyanı həm milli, həm də ümumbəşəri notları ilə zənginləşdirdi.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində müxtəlif düşüncə və siyasi sistemlərin varlığına baxmayaraq uzaqgörən, təpədən-dırnağa qədər mayası poeziya, humanizm və bəşəriyyət hisslərilə dolu olan Şəhriyar yad ideologiyalara meyl etmədi. Bütün fikir və düşüncələrini milli və sağlam İslam ətrafında topladı. Nə Şimalda – yəni Şimali Azərbaycanda formalaşan, hətta bütün sənət adamlarını sanki taun kimi içində əridən, yox edən bolşevizmə uydu, nə də İranda tüğyan edən, şahpərəstliyi, totalitar rejimi qəbul etdi. Özünün ecazkar qələmi ilə milli və ümumbəşəri mövzulara müraciət etdi, insanların beyin və düşüncələrinə hakim kəsilə bildi. Böyük sənətkar hər iki ideologiyanın puçluğuna varlığı ilə inandı, düşündü, düşündüklərini yazdı. Yazdı ki, qarışıq, düzəni pozulmuş dünyada soydaşları özlərini itirməsinlər. İstər 70 illik sovet dönməsi, istərsə də uzun müddət İranda hakim olan şahlıq quruluşu bir çox şəxsiyyətləri total şəkildə inkar etdi, xalqların, millətlərin tarixində olan ən şərəfli məqamlar unutturulmağa sövq edildi, insanların qan yaddaşlarından zorakılıqla silinmə prosesi aparıldı.

Yalnız Şəhriyar kimi tək-tək şəxsiyyətlər zamanın amansız burulğanlarından keçə bildilər. Çünki onların arxalandığı imana və inama söykənən bir ideologiya idi. Bu ideologiya yalnız insan azadlığını qəbul edən, hər cür zülm və istibdada qarşı olan, bütün in-

sanların tanrı qarşısında bərabərliyini qəbul edən islami dəyərlərin tərənnümü idi. Şəhriyar Məhəmməd Peyğəmbərin təbliğ etdiyi, de-
formasiyaya uğramamış, siyasi məqsədlərin əlində vasitəyə çevril-
məmiş islamı tərənnüm edirdi. O islamı ki, hər şeydən öncə saf
imana və inama dayanır. Hər bir insandan, islamı qəbul edəndən
«Xeyrül-əməl» umur. Düşünürük ki, Şəhriyarın Yaxın və Orta
Şərqi ədəbiyyatına güclü təsiri, hansı ictimai-siyasi şəraitdə yaşa-
masından asılı olmayaraq hər bir insan tərəfindən qəbul edilməsi-
nin sirri və möcüzəsi bunda idi.

ТРАДИЦИИ ШАХРИЯРА В ЛИТЕРАТУРЕ ЮЖНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА

АЛМАЗ АЛИКЫЗЫ

РЕЗЮМЕ

В статье говорится об отличающих Шахрияра от других поэтов особеннос-
тях, о своеобразии его творчества, о формировании шахрияровских традиций в
поэзии Южного Азербайджана.

Подчеркивается, что основной причиной возникновения феномена Шах-
рияра явился тот факт, что великий поэт был далек от всякой идеологии и при-
слушивался лишь к внутреннему голосу, голосу сердца. Именно в силу данного
положительного явления Шахрияр стал выдающимся поэтом не только азербай-
джанской и иранской литературы, но и всей литературы Ближнего и Среднего
Востока.